

ตปฺปริสสมาส

นามศัพท์มี อํ วิภัติเป็นต้น ในที่สุด ท่านย่อเข้าด้วยบทเบื้องปลาย ชื่อว่า ตปฺปริสสมาส มี ๖ อย่าง คือ

๑. ทุติยาตปฺปริสสมาส
๒. ตติยาตปฺปริสสมาส
๓. จตุตถิตปฺปริสสมาส
๔. ปัญจมีตปฺปริสสมาส
๕. ฉกฺขิตปฺปริสสมาส
๖. สัตตมีตปฺปริสสมาส

ตปฺปริสสมาสต่างจากกัมมชารยสมาสและทิกุสมาส กัมมชารยสมาสและทิกุสมาสบทหน้ากับบทหลังมีวิภัติและวจนะเสมอกัน เช่น

- มหนฺโต ปุริโส มหาปุริโส (บุรุษผู้ใหญ่)
 ขตฺติยา กณฺญา ขตฺติยกณฺญา (นางสาวน้อยผู้กษัตริย์)
 จตฺตารุ ปุคฺคลา จตฺตปุคฺคลา (บุคคล ๔ คน)
 ตโย โลกา ติโลกํ (โลก ๓)
 ส่วนตปฺปริสสมาสบทหน้ากับบทหลังมีวิภัติวจนะไม่เสมอกัน เช่น
 สุขํ ปตฺโต สุขปฺตฺโต (ผู้ถึงแล้วซึ่งสุข)
 กฐินฺสส ทุสฺสํ กฐินฺทุสฺสํ (ผ้าเพื่อกฐิน)
 รมฺโญ ปตฺโต ราชปฺตฺโต (บุตรของพระราชา)
 รูปे สณฺญา รูปสณฺญา (ความสำคัญในรูป)
 วเน ปุปฺผํ วนปฺผํ (อ.ดอกไม้นในป่า)

นอกจากตปฺปริสสมาสที่บทหน้ากับบทหลังเรียงไว้ตำแหน่งเดิมจากรูปวิเคราะห์แล้ว ยังมีตปฺปริสสมาสเรียงสลับตำแหน่งเดิมจากรูปวิเคราะห์ บทสำเร็จกับบทที่ใช้ในรูปวิเคราะห์ใช้บทอื่นแทน เช่น

- อนฺตํ อติกฺกนฺตํ อจฺจนฺตํ (ก้าวล่วงแล้วซึ่งที่สุด)
 เวลํ อติกฺกนฺโต อติเวลํ (ก้าวล่วงซึ่งเวลา)
 มาสํ อตีโต อติมาโส (ก้าวล่วงซึ่งเดือน)
 ชีวิกํ อาปนฺโน อาปนฺนชีวิกํ (ผู้ถึงทั่วแล้วซึ่งความเป็นอยู่)
 อกฺขํ ปตฺติคตํ นิสฺสิตนฺติ ปจฺจกฺขํ ทสฺสนํ (การเห็นประจักษ์)

ตีปริสสมาสกล่าวถึงบางส่วนของจำนวนทั้งหมด นิยมใช้เป็นฉันทวิภัติ บทสำเร็จให้เรียงสลับตำแหน่งจากรูปวิเคราะห์ เช่น “ส่วนข้างหน้าแห่งกาย” กล่าวถึงส่วนของร่างกายบางส่วน

กายสฺส ปุพฺพํ ปุพฺพกาโย (อ.ข้างหน้าแห่งกาย)
กหาปณฺสฺส อหฺตฺมํ อหฺตฺมกหาปณํ (กึ่งแห่งกหาปณะ)
อหฺสฺส ปุพฺพํ ปุพฺพณฺหํ (เบื้องต้นแห่งวัน)
อหฺสฺส สายํ สายนฺหํ (เย็นแห่งวัน)
สมาสกลุ่มนี้อาจจะเรียกว่า อัปยยีภาวสมาส คือ เป็นสมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตอยู่หน้าก็ได้

แบบฝึกหัดท้ายบท

จงวิเคราะห์บทสมาสต่อไปนี้

๑. นิพฺพานํ (ออกแล้วจากกิเลสชื่อว่าวานะ)
๒. นิฏฺกิลโส (ออกแล้วจากกิเลส)
๓. อวโกกิลํ วนํ (อ.ป้า อันนางนกดุเหว่า ทอดทิ้งแล้ว)
๔. อลํกมฺโม (ผู้ควรแก่กรรม)
๕. ราชหฺโส (พระราชแห่งหงส์)